

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN’DA SAKAL-I ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

Bahriye GÜRÂY GÜLYÜZ*

ÖZ

Hız. Muhammed’e duyulan sevgi, her coğrafyada Müslüman Türkler için birleştirici bir unsur olmuştur. Peygamber’in şahsıyla sınırlı kalmayan bu sevgi, O’nun temas halinde olduğu kişi ve eşyaları kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Özellikle Peygamber’in vücuduna ait parçalar Müslümanlar için ayrı bir öneme sahiptir. Kutsal birer emanet olarak korunan bu unsurlar arasında sakal-ı şerifler sayıca çoğunluktadır.

Osmanlı geleneğinde sakal-ı şerifler kıyafetlerin uygun yerlerinde taşınabildiği gibi genellikle camiler, tekkeler ve hanelerde özel muhafazaları içinde korunur, mübarek gün ve gecelerde ziyaret edilirdi. Bu gelenek Osmanlılarla birlikte farklı coğrafyalara da taşınarak devam ettirilmiştir.

Balkanlar’da Osmanlılar tarafından fethedilen ilk yerlerden biri olan Bulgaristan topraklarındaki bazı camilerde sakal-ı şeriflerin muhafaza edildiği bilinmektedir. Ancak bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına bağlı olarak bu yapıları tespit etmek zorlaşmıştır. Bulgaristan’daki camilerde korunan sakal-ı şeriflerden bazısı günümüze ulaşmayı başarırken, bazısının varlığı unutulmuştur. Bu çalışmada, mevcut örnekler ve mimari gelenekten hareketle Bulgaristan’da sakal-ı şerif muhafaza eden camiiler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Osmanlı geleneği, cami, kutsal emanetler, sakal-ı şerif.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0003-1116-6527, E-mektup: bahriyeguray@trakya.edu.tr.

**THE PLACE OF SAKAL-I SHERIF IN THE OTTOMAN TRADITION AND
THE MOSQUES THAT MAINTAIN THE SAKAL-I SHERIF IN BULGARIA**

ABSTRACT

The love for Muhammad has been a unifying element for Muslim Turks in every geography. This love, which is not confined to the person of the Prophet, has been extended to include the people and things that he is in contact with. Particularly, the parts of the body of the Prophet have a special importance for Muslims. Among these elements, which are protected as sacred entrances, the *sakal-ısherifs*(hair from Prophet's beard) dominate in number.

In the Ottoman tradition, the *sakal-ı sherifs* were kept in the appropriate places of clothing and were generally preserved in their private enclosures in mosques and households, and were visited on blessed days and nights. This tradition was carried to different geographies with the Ottomans.

It is known that some of the mosques in Bulgaria, which is one of the first places to be conquered by the Ottomans in the Balkans, kept the *sakal-ı sherifs*. However, depending on the region's emergence of Ottoman rule, it became difficult to determine the number of these structures. Some of the *sakal-ı sherifs* in the mosques in Bulgaria have survived and some have been forgotten. In this study, it will be tried to determine the mosques that maintain the holy beard in Bulgaria based on the existing examples and architectural tradition.

Keywords: Bulgaria, Ottoman tradition, mosque, sacred relics, sakal-ı sherif

Giriş

Din büyüklerinin bedenlerine ait bir parça ya da kullandıkları eşyaları kutsal birer obje olarak kabul edip muhafaza etmek, kökleri çok eskilere dayanan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen her kültürde görülen bu durum, eşya sahibiyle maddi manevi teması devam ettirmek; ona atfedilen güç, meziyet ve kutsallıktan nasiplenmek; ölen kişiye karşı devam eden saygı, sevgi ve bağlılığını göstermek gibi duygu motivasyonlarıyla ortaya çıktığı gibi, kalabalıkların bir araya gelmesini sağlayan bir ortak payda oluşturmaktadır.

İslam dininde “kutsallık” kavramının sınırları özenle belirlenmiş olsa da, Hz. Muhammed'in temas ettiği eşyalar ile vücuduna ait bazı parçaların daha O'nun sağlığında saklanmaya başlandığı bilinmektedir.¹

¹ Nebi Bozkurt, “Sakal-ı Şerif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2009, C. 36, s. 2.

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

Kutsal birer emanet kabul edilen ve nesilden nesle miras olarak aktarılan bu unsurlar arasında özellikle saç ve sakal tellerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Öyle ki Peygamber tıraş olurken berberin kestiği saç ve sakallar daha yere düşmeden halk tarafından kapışılmaktadır.² Bunlar, Arapça “lihye” yani sakal olarak adlandırılmakla birlikte ekserisinin saç teli olduğu anlaşılmaktadır.³

Türkçe sakal ve Arapça şerif kelimelerinin bir arada kullanılmasıyla Osmanlıca bir tamlama olarak “mübarek/şerefli sakal” anlamına gelen “Sakal-ı Şerif”, “Lihye-i Saadet” ve “Lihye-i Şerif” olarak da adlandırılmaktadır.

1517 yılındaki Mısır seferiyle hilafet Memlûklerden Osmanlılara geçmiş, son Abbasi Halifesi, halifelik alametlerini Yavuz Sultan Selim’e devretmiştir. Böylece aralarında Hz. Peygamber’in hırkasının da bulunduğu eşyalarla birlikte muhtelif sayıdaki sakal-ı şerif de İstanbul’a getirilerek Topkapı Sarayı Has Oda’da oluşturulan Kutsal Emanetler Dairesi’nde muhafazaya alınmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın verilerine göre; günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi gibi çeşitli kurumlarda, farklı şehirlerdeki camilerde ve bazı kişilerde olmak üzere Türkiye’de 1818 tane Sakal-ı Şerif bulunmaktadır.⁴

1. Osmanlı Geleneğinde Sakal-ı Şerifin Yeri

Hız. Muhammed’e duyulan sevgi ve saygının etrafında gelişen Türk toplumunda Peygamber’in kutsal emanetlerine büyük değer verilmiştir. Osmanlı sosyal hayatının önemli ve aynı zamanda dini birer merasimle gerçekleştirilen bazı vakalarında, meydana gelen hadisenin hayra ulaşmasını sağlayacak, bereket, kısmet, başarı, selamet, rahmet getirecek bir unsur olarak imkânlar mucibince sakal-ı şerif bulundurulması arzu edilmekteydi. Örneğin çocuk sünnet olduğunda başına takılan ve ileride kendi çocuğu sünnet edilirken takılmak üzere muhafaza edilmesi adet olan nazarlık takımı, hanede lihye-i saadet bulunması durumunda bunun hemen yanındaki odada saklanırdı.⁵ Gelinin odasının hazırlanması da önemli

² “Aynı yerde.”

³ “Aynı yerde.”

⁴ “Aynı yerde, s. 3.”

⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz., Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 54.

seremonilerdendir. Yeni evlilerin bundan sonraki hayatlarını belirleyecek bu büyük olayın ilk adımını gelin hanımın oturacağı köşenin seçilip tanzim edilmesi oluşturmaktadır. Etrafı şallar, perdeler ve çiçeklerle süslenen bu köşenin boş kalması iyi sayılmadığından, yakınına bir lihye-i şerif asılırdı.⁶ Hayırlı bir işi bekleyiş anlamına gelen bu ritüeller uyulmasına itina gösterilen adetlerdendi.

Bazı sahabe ve ulemanın bizzat Peygamber'e ait bu eşyayla birlikte gömülmek istedikleri de rivayet edilmektedir.⁷ Nitekim Sultan I. Murad'ın (1362-1389) Bursa'daki türbesinde bir sakal-ı şerif bulundurulduğu öğrenilmektedir.⁸

Bereket, kısmet, başarı, kurtuluş getireceğine inanılan sakal-ı şeriflere sahip olanlar, bunları başlıklarında ya da kıyafetlerinin uygun bir yerinde olmak kaydıyla üzerlerinde taşıdıkları gibi, büyük bir kısmı da evlerdeki yüksek ve muhafazalı bölümlerde korunurdu.

Osmanlı padişahları ve devlet adamları başta olmak üzere, Peygamber'in vücudunun bir eseri olan sakal-ı şerife sahip olanlar bunları kıymetli ve sanat değeri yüksek muhafazalar içinde saklamışlardır. Sakal-ı şerifler genellikle özel imal edilmiş silindir şeklindeki küçük cam fanuslar içine konur, fanusun kaide ve kapağı ile lihyenin yerleştirildiği çıkıntı altın, gümüş gibi değerli madenler; pırlanta, zümrüt, yakut gibi kıymetli taşlarla süslenirdi. Harem-i şerif puşidesinden bir parçanın içinde en iyi kumaşlardan mamul 40 küçük bohçaya sarılı halde muhafaza edilen cam fanuslar, değerli sandıklar içerisinde korunurdu. "Sandukçe"⁹ olarak adlandırılan muhafaza sandıkları genellikle dikdörtgen bir kutu formunda olup kesik piramidal kapaklıdır. Bitkisel ve geometrik süslemelerle yazı frizleriyle bezenmiş olan sandukçeler ekseri ahşap olmakla birlikte, altın ya da gümüş kaplamalı örneklerle de rastlanmaktadır. Bağa, sedef, mine, fildişi

⁶ "Aynı yerde, s. 122."

⁷ Kaynaklardan öğrenildiğine göre; Enes b. Malik, öldüğünde kendisinde bulunan Hz. Muhammed'in saç tellerinden birinin dilinin altına konulmasını istemiş, Ebu Zem'a el-Belevi serpuşunda taşıdığı üç tel sakal-ı şeriften ikisinin gözleri, üçüncüsünün ise dili üzerine konulmasını vasiyet etmiş, aynı şekilde Muaviye b. Ebu Süfyan, Ömer b. Abdülaziz ve Ahmed b. Hanbel de sahip oldukları sakal-ı şeriflerle gömülmüştür. Bkz. Bozkurt, *a.g.m.*, s. 2.

⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, byy., s. 292-293.

⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 123.

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

ve değerli taşlarla süslenen muhafaza sandıklarının iç yüzey kaplamasında genellikle yeşil kadife ya da çuha benzeri bir kumaş tercih edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰

Osmanlı devrinde İstanbul'daki önemli ailelerin köşk ve konaklarında, haneye intikal eden sakal-ı şerifi muhafaza etmek için tahsis edilen özel bir oda ya da dairenin bulunduğu bilinmektedir¹¹. Binanın en üst katında yer alan Lihye-i Saadet Dairesi; bir sofa, mescit görevi gören büyük bir oda ve sadece sakal-ı şerifin muhafaza edildiği ayrı bir odadan oluşmaktaydı. İki ya da üç pencerele bu odanın içi tamamen yeşile boyanır, kapısına atlas üzerine ipek işlemeli süslü bir perde asılırdı. Selamlık ve harem tarafında ayrı kapılardan girilen Lihye-i Saadet Dairesi'nin sofa ve mescit bölümünde hane halkı tarafından namaz kılınıp Kur'an-ı Kerim okutulmakla birlikte, sakal-ı şerifin bulunduğu oda özel günler dışında kapalı tutulurdu.¹²

Nüfuzlu kişilerin sahip olduğu bu ayrıcalıklı duruma karşılık, kutsal emanetleri sıradan halk ve toplumun geneliyle buluşturmak üzere bunlar, başta Ramazan ayları, Mevlit kandilleri ve Kadir geceleri olmak üzere mübarek gün ve gecelerde yatsı ve teravih namazlarından sonra; Cuma günlerinde ise Cuma namazından sonra bazı cami ve tekkelerde de ziyarete açılırdı. Kutsal emanetleri görmeye gelen halk, temiz ve en düzgün elbiselerini giyer, hoş kokular sürerdi. Ramazanın on beşinci günü padişah ve devlet erkânı da Hırka-i Saadet Dairesi ve burada muhafaza edilen mukaddes emanetleri merasimle ziyaret ederdi.¹³

Erkeklerle kadınların ayrı katıldıkları sakal-ı şerif ziyaretlerinde uyulacak kurallar özenle belirlenmiştir. Bir hanedeki sakal-ı şerif topluca ziyaret edileceği zaman, Lihye-i Saadet Dairesi'nin kandil, şamdan ve buhurdanlıkları önceden yakılır, yatsı namazı vakti geldiğinde hane sahibi

¹⁰ Mahir Polat ve İrfan Sevim, "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Sakal-ı Şerif Muhafazalarının Restorasyonu", *Restorasyon Yıllığı*, S. 1, İstanbul 2010, s. 122.

¹¹ İstanbul Bebek'te bulunan Yılanlı Yalı'nın en üst katında yer alan ve ortasında fıskiyeleli bir havuz bulunan oda, sakal-ı şerif odası olarak düzenlenmiştir. Bkz. Emine Önel, "Yılanlı Yalı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, 1994, s. 513.

¹² Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 165, 248-249.

¹³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Özgür Yayınları, İstanbul 2012, s. 222, 419; Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul 1964, s. 73-75; Reşad Ekrem Koçu, *Topkapu Sarayı*, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1960, s. 75, 83-84, 86.

ve davetliler daireye çıkardı. Namaz kılınıp dualar edildikten sonra, salât-ü selam getirilerek muhafazasından alınan sakal-ı şerifin sarılı olduğu bohçalar yine salât-ü selamlar eşliğinde yavaş yavaş açılırken sıra lihyenin bulunduğu zarfa gelince, önce açan kişi sonra sırasıyla diğerleri tarafından büyük bir saygıyla öpülürdü. Ziyareti bitirenler geri geri yürüyerek odadan çıkarken diğerleri girerdi. Hanımlar, saygı ifadesi olarak başlarında namaz örtüsüyle daireye çıkardı. Ziyaret tamamlandıktan sonra, salât-ü selamlarla sakal-ı şerif bohçalara sarılır, muhafazasına konur, kilitlenerek dolaptaki yerine yerleştirilirdi. Herkesin namazını kılmasının ardından dairenin bütün ışıkları söndürülürdü. Ziyarete katılanların her biri sofada hazırlanan leğen ve ibrikle yüz ve ellerini yıkar, kadın ve erkeklerin kullandığı sular ayrı ayrı bir leğen içinde biriktirilerek ayak basılmayacak bir yere dökülürdü. Böylece sakal-ı şerife değen yüz ve ellerin başka bir yerde yıkanarak suların oraya buraya dökülmesi önlenirdi.¹⁴

Camilerdeki ziyaretlerde desalât-ü selâmlar ve tekbirler eşliğinde imam tarafından bulunduğu yerden alınan sakal-ı şerif, mihrabın önünde yüksekçe bir sehpa üzerine konur ve cemaatin yoğunluk derecesine göre ya önünden geçerek ya da öpülerek tazim edilirdi. Ziyaretin tamamlanmasının ardından, yine salât-ü selam ve tekbirler eşliğinde yerine konurdu. Camilerde korunan sakal-ı şerifler, muhafaza sandıklarının içerisinde olmak kaydıyla minber kürsüsünde ya da mihrabın sağında ya da solunda bulunan, yerden yüksekte tasarlanmış, kapaklı özel nişler içerisinde saklanırdı.

2. Bulgaristan'da Sakal-ı Şerif Muhafazalı Camiler

2.1. Amca Hasan Ağa Camii

Varna'nın 35 km kadar kuzeybatısında yer alan Kozluca (Suvorovo), Amca Hüseyin Ağa'nın kurduğu menzil külliyesi etrafında gelişen, stratejik önemdeki bir Osmanlı nahiyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Caminin banisi olan Hasan Ağa, IV. Mehmed Devri (1648-

¹⁴ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 249-250.

¹⁵ Osmanlılar, Tuna nehrine ulaşmak ve daha kuzeye gidebilmek için Rumeli'deki üç ana fetih güzergâhından biri olan sağ kolu takip ederek Kozluca-Devne arasındaki oviden geçmek ve konaklamak zorundaydı. Bu geniş arazide dinlenerek güç toplayan ordunun erzak ihtiyacı da Kozluca menziliinde toplanan zahire ve koyunlarla kolaylıkla giderilebilmekte, böylece sefere çıkan ordunun elverişli şartlarda ilerlemesi sağlanmaktaydı. Bkz. Halime Doğru, *XIII.-XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2000, s. 95.

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

1687) sadrazamlarından Köprülü Mehmed Paşa'nın (ö.1661) küçük kardeşi; II. Ahmed (1691-1695) ve II. Mustafa Devri (1695-1703) sadrazamı Amcazade Hüseyin Paşa'nın (ö.1702) da babasıdır. Mevleviliğe intisap ettiği bilinen Hüseyin Ağa, "Hacı" ve "Sofu" lakaplarıyla da anılmaktadır.¹⁶

Kozluca Camii olarak da bilinen Amca Hasan Ağa Camii, mektep, hamam ve hanla birlikte bir menzil külliyesini meydana getirmekteydi. Avlusundaki küçük hazireyle birlikte külliye günümüze ulaşabilen tek yapı olan cami, XVII. yüzyılda inşa edilmiş olup¹⁷, kare planlı ve tek kubbelidir. (Fot.1)¹⁸ Ana mekândan kubbeye geçişi sağlayan tromplar, sekizgen planlı çifte kasnak ve dilimli kubbesiyle yukarıya doğru kademeli bir daralma gösteren camide, her kademe profilli bir silmeyle vurgulanmıştır. Farklı boyutlardaki düzgün kesme taş bloklarla inşa eden yapının üst örtüsü kiremitlidir. Son cemaat yeri değiştirilmiş olan caminin giriş cephesi önüne kapalı bir bölüm eklenmiştir. Kuzeybatı köşeye bitişik olan ince ve uzun minare zarif bir işçiliğe sahiptir.

İbadete açık olan caminin harimi geç devir süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Kemer ve trompların yüzeyleri mermer görümlü dekorasyonlar, başlangıçları ise püsküllü sütun başlıklarıyla bezenmiştir. Kible duvarı ortasında yer alan dairesel kesitli mihrap nişi, perdelerin arasından sarkan bir kandil; istiridye kabuğu şeklindeki dilimli kavsara ise bir mimari resmiyle doldurulmuştur. Mihrabın batısında yer alan ahşap minberin dört yönden açık baldaken şeklindeki kürsüsü sivri külahlı olup, burada yüksekçe bir ahşap sehpa üzerinde sakal-ı şerif sandığı yer almaktadır.¹⁹ (Fot.2) Dikdörtgen planlı, büyük boy²⁰ bir kutu formundaki muhafaza sandığı kesik piramidal bir kapağa sahiptir. Sandığın tüm

¹⁶ "Aynı yerde, s. 175."

¹⁷ İnşa kitabesi ve vakfiyesi günümüze ulaşmayan Amca Hasan Ağa Camii'nin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Bununla birlikte 1712 tarihli bir vakıf belgesinde caminin Hacı Hasan Ağa tarafından "müceddeden" yapıldığı bilgisine yer verilmektedir. Bu durum, yapının bilmediğimiz bir sebeple yıkılan başka bir caminin yerine inşa edildiğini göstermektedir. Bkz. "Aynı yerde, s. 176."

¹⁸ Aksi belirtilmediği sürece metinde kullanılan fotoğraflar yazara aittir.

¹⁹ H. Doğru, Amca Hasan Ağa Camii'ndeki sakal-ı şerif ile birlikte siyah ağaçtan mamul binlik tespihin de ahşap kürsünün yanındaki güvenli bir koruma yerinde muhafaza edildiğini bildirmektedir. Bkz. "Aynı yerde, s. 181". Ancak camide yaptığımız araştırma esnasında herhalde cami duvarına açılmış bir niş olması icap eden böyle bir unsura rastlanmamıştır.

²⁰ Camideki sakal-ı şerif sandığına rast gele el sürmek hoş karşılanmadığından muhafazanın ölçüleri alınamamıştır. 22x19x30 cm ya da bir boy daha büyük olarak 45x25x30cm ebatlarının sakal-ı şerif sandıkları için standart ölçü teşkil ettiği öğrenilmektedir. Bkz. Polat ve Sevim, *a.g.m.*, s. 122.

yüzeyleri oyma ve kakmayla oluşturulan, yıldızla belirginleştirilmiş süslemelerle bezenmiştir.

2.2. Kırcaali Camii

Güney Bulgaristan'da yer alan Kırcaali (Kırđjali), ülkenin en kalabalık Türk ve Müslüman nüfusuna sahip yerleşimlerinden biridir. Osmanlılar tarafında 1363'te fethedildiği düşünölen bölgede, Kırıcı/Kırca Ali adında efsanevi bir Osmanlı komutanı tarafından bir kasaba kurulduğuna inanılmaktadır.²¹

Boyuna gelişen dikdörtgen planlı bir yapı olan Kırcaali Camii, dıştan dört yana meyilli, kiremit kaplı kırma çatıyla örtölüdür.(Fot.3) Yapının sıvalı olan duvarları, kabayonu ve moloz taşla inşa edilmiştir. Kuzeybatı köşesinde yer alan minare, kare kaide üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir. Giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre cami, H.1227/M.1812-13 yılında Celilzade Mehmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.²²

İbadete açık olan caminin harimi tamamen yenilenmiştir. Harimin ortasında dört sütun üzerinde yükselen 4 m çapında bir iç kubbe bulunmaktadır. Kible duvarı ortasındaki mihrap, duvar yüzeyinden hafif taşkın dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer almaktadır. Dilimli mihrap nişi çinilerle kaplı olup kavsarası dört sıra testere dişi çıkıntıyla dolguludur. Mihrabın batısındaki üst sıra pencerelerinin arasında yer alan, dikdörtgen planlı niş sakal-ı şerif dolabı olarak düzenlenmiştir.(Fot.4) Beyaz boyalı iki kanatlı ahşap kapakla kapatılan nişte mütevazı küçük bir ahşap sandık içerisinde korunan sakal-ı şerif, dairevi bir cam fanusta bulunmaktadır. Sakal-ı şerifin önceleri Vidin'deki bir camide bulunduğu halde şehrin Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Kırcaali'ye getirildiği öğrenilmektedir. Yılda sadece bir kere Kadir Gecesi'nde ziyarete açılan sakal-ı şerif bazı özel zamanlarda Müslüman cemaate gösterilmek üzere Hasköy (Haskovo) şehrine götürölmektedir.

²¹ Ratip Kazancıgil ve Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 2005, s. 105. Günümüzde Kırcaali Camii güney cephesi önünde yer alan sembolik mezar kitabesine göre Gazi Kırca Ali 1371-1434 yılları arasında yaşamıştır.

²² Bahriye Güray Gülyüz, *Bulgaristan'da Osmanlı Dini Mimarisi (Cami, Türbe, Tekke ve Zaviyeler)*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Zeki Sönmez, İstanbul 2016, s. 222.

2.3. Said Paşa Camii

Kuzey Bulgaristan'da, Tuna Nehri'nin sağ yakasında kurulmuş olan Rusçuk (Ruse), ülkenin en büyük şehirlerinden biridir. Yıldırım Bayezid Devrinde (1389-1402) Osmanlı topraklarına katıldığı düşünülen Rusçuk, ilk Osmanlı kayıtlarında “*Yergöğü beri yaka*” olarak geçmektedir.²³ Şehirde Osmanlı devrinden kalan tek cami olan Said Paşa Camii 1839'da, büyük bir yangın geçiren Hacı Bekir Camii'nin yerine Mehmed Said Paşa tarafından yaptırılmıştır.²⁴ Mirza Mehmed Said Paşa, 1833-1857 tarihleri arasında beş kez Silistre Valisi olarak görev yapmış, ayrıca Selanik, Köstendil, Niş, Yanya, Vidin ve Diyarbakır'da çeşitli vazifeler üstlenmiştir.²⁵

Kareye yakın dikdörtgen planlı bir yapı olan Said Paşa Camii, dıştan dört yana meyilli kambur sırtlı bir çatı, içten ahşap kubbeyle örtülüdür. İki katlı olarak düzenlendiği anlaşılan caminin altında dükkânlar bulunmaktadır. Dışı tamamen sıvalı olan yapının cepheleri, aynı dikey eksende yerleştirilmiş iki sıra pencere dizisiyle çözülmektedir. Caminin mihrabı, yarım dairesel bir çıkıntı oluşturacak şekilde dış cepheden taşmaktadır. Yapıya giriş, doğu cephede bulunan kubbe örtülü, kapalı giriş bölümüyle sağlanmaktadır. Caminin doğu cephesinin kuzey ucunda yer alan minare, kare kaide üzerinde yükselen ve yukarıya doğru hafifçe daralan silindirik bir gövdeye sahiptir.(Fot.5)

İbadete açık olan caminin harimi sade bir düzenlemeye sahiptir. Kible duvarı ortasındaki mihrap, yarım daire planlı bir niş ve sivri kemerli, dilimli bir kavsaradan oluşmaktadır. Harimin güneybatı köşesinde, yerden yüksekte, pandantif şeklinde yerleştirilmiş olan dikdörtgen planlı ahşap kapaklı dolap, sakal-ı şerif muhafazası olarak tasarlanmıştır.(Fot.6) Dikdörtgen şeklindeki küçük billur bir kutu içerisinde korunan sakal-ı şerif, Ramazan ayı ile mübarek gün ve gecelerde ziyarete açılmaktadır. Said Paşa Camii'nde olduğu gibi sakal-ı şerif muhafazasının harim duvarına

²³ Machiel Kiel, “Rusçuk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s. 247.

²⁴ Meral Bayrak Ferlitaş - Meryem Kaçan Erdoğan, “Rusçuk'ta Osmanlı Vakıfları”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, (Edt.) Meral Bayrak Ferlitaş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 193.

²⁵ “Aynı yerde, s. 193, dn.151”.

bütünleşmiş bir unsur olarak tasarlanması Kırşehir Lengerlioğlu Camii'nde de karşımıza çıkmaktadır.²⁶

2.4. Yanbolu Eski Camii

Güneydoğu Bulgaristan'da, Tunca Nehri kenarında yer alan Yanbolu (Yanbol), XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.²⁷ Ebubekir Camii adıyla da anılan Eski Camii'nin kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, yapıya yerleştirilen tabelada 1413'te yapıldığı yazmaktadır.

Farklı tarihlerde ilaveler ve tamiratlar geçirdiği anlaşılan Eski Camii, mevcut haliyle; ortada daha yüksek tutulan kubbe örtülü kare harim, yanlarda üç tonozla örtülü kanatlar ve giriş cephesi önünde tonoz örtülü üç gözlü bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir.(Fot.7) Son cemaat yeri revakı yarıya kadar duvarla, üstte ise camekânla kapatılmış, ortadaki revak açıklığına demir bir kapı yerleştirilmiştir. Kabayonu taş ve tuğladan almaşık duvar tekniğinde inşa edilen yapının kare gövdeli minaresi son cemaat yeri, harim mekânı ve batı kanadı arasında sıkışmış vaziyettedir.

İbadete açık olan caminin harimi restorasyon ve tamiratlarla tamamen yenilenmiştir. Kible duvarı ortasında yer alan mukarnas yaşmaklı mihrap, yazı ve bitkisel bezemelerle süslü dikdörtgen planlı bir çerçeveye kuşatılmıştır. Pencere tepelikleriyle duvar ve kemer yüzeylerinin rokoko üslubunda kalem işleriyle bezeli olduğu; kemer içlerinin kalın konturlarla belirginleştirilerek, iki kemerin birleştiği köşelere etekleri dalgalı perde motifleri işlendiği anlaşılmaktadır. 1884 yılına kadar camide bir sakal-ı şerif bulunduğu edildiği halde bu tarihte çalındığı öğrenilmektedir.²⁸

Yanbolu'nun Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasını müteakip depoya dönüştürülen Eski Cami, daha sonra bir süre kilise olarak kullanılmıştır.²⁹ 1973'te restorasyon geçiren yapı, Bulgaristan'daki rejimin değiştiği 1989 yılından sonra şehrin küçük Müslüman cemaatine iade edilerek ibadete açılmıştır.

²⁶ Lokman Tay, "Kırşehir/Mucur Camileri", *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Cilt 10, Sayı 20, Aralık 2017, s. 718, Görsel 42.

²⁷ Machiel Kiel, "Yanbolu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 2013, s. 313.

²⁸ <http://yambol-life.com/news.php?id=569>, (10.09.2018).

²⁹ <http://yambol-life.com/news.php?id=569>, (10.09.2018).

2.5. Turgut Reis Camii

Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Hacıoğlupazarcığı (Dobriç) şehrinin Karadeniz kıyısında yer alan Balçık (Balçık), I. Mehmed (1402-1421) tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir.³⁰ Halk arasında Karagöl Camii ve Atik Cami olarak da bilinen Turgut Reis Camii, kitabesine göre pek çok hasar ve eksikliklerine istinaden vakfın mütevellisi Meyakzâde Ali tarafından H. 1293 15 Şaban / M. 1876 5 Eylül tarihinde yeniden yaptırılmıştır.³¹

Özgün kısmı kareye yakın planda olan Turgut Reis Camii, kuzey cephesi önüne sonradan ilave edilen kapalı bir bölümle dikdörtgen biçim kazanmıştır. Oda ve abdesthane olarak kullanılan mekânlardan oluşan bu bölüm bir koridorla caminin esas girişine bağlanmaktadır. Yapı dıştan dört yana eğimli kırma çatılı olup, çatı kaplamasında alaturka kiremit kullanılmıştır. (Fot.8) Caminin batı duvarına bitişik olan minare kare kaide üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir.

İbadete açık olan caminin harimi yenilenmiştir. Kible duvarı ortasındaki dairesel planlı mihrap nişinin yüzeyinde bir ayet ile Kâbe tasviri; yuvarlak kemerli kavsarasında ise iki yana açılan boğumlu perdelerin arasından sarkan bir kandil işlenmiştir. Mihrabın batısında ahşap minber, harimin güneydoğu kösesinde ise ahşap vaaz kürsüsü yer almaktadır.(Fot.9) Kible duvarında, vaaz kürsüsü hizasında bulunan dikdörtgen planlı niş, ahşap bir kapakla kapatılmış olup sakal-ı şerif muhafazası için yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

2.6. Hayriye Camii

Karadeniz kıyısındaki önemli liman kentlerinden biri olan Varna, Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) Osmanlı topraklarına katılmıştır.³² Osmanlı devrinde Galata Köyü olarak adlandırılan mahalde yer olan Hayriye Camii, Varna Muhafızı Dilaver Paşa tarafından 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda tamamen yıkılan Bedreddin Efendi Camii'nin

³⁰ Machiel Kiel, "Balçık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/balcik> (16.09.2018).

³¹ Mehmet Emin Yılmaz, *Bulgaristan Hacıoğlu Pazarcığı'ndaki (Dobriç) Camiler ve Çeşmeler*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Can Mehmet Hersek, Ankara 2006, s. 102.

³² Machiel Kiel, "Varna", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, 2012, s. 524.

yerine inşa edilmiştir.³³ Kuzey cephe önünde yer alan kitabeye göre; H. 1251 / M. 1835-36 tarihinde merhum Dilaver Paşa tarafından yaptırılan cami, H. 1345 / M.1 926-27 tarihinde de Varna'daki Müslüman cemaatinin katkılarıyla mevcut halini almıştır.³⁴

Küçük bir avlu içerisinde yer alan Hayriye Camii, boyuna gelişen dikdörtgen planlı, kırma çatılı bir yapıdır. Dıştan tamamen sıvalı olan caminin cepheleri, altta dikdörtgen, üstte ise kaş kemer formlu, büyük boyutlu iki sıra pencereyle çözülmüştür. (Fot.10) Günümüzde minaresi olmayan caminin kuzey cephesi önünde ana mekândan daha alçak, ortası kubbeli bir giriş bölümü yer almaktadır.

İbadete açık olan caminin harimi tamamen sıvalı olup doğu ve batı cephelerde pencere altları ve araları ahşap kaplamalıdır. Kible duvarı ortasındaki mihrap, duvardan taşkın dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer almaktadır. Dairesel planlı mihrabın kavsarası beş dilimli mukarnas yaşmaklıdır. Mihrabın doğusunda, kürsü hizasında bulunan niş,sakal-ı şerif dolabı olarak düzenlenmiş olmalıdır. (Fot.11) Köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı niş, ortasında dilimli oval bir madalyon; üst köşelerinde ise sivri kemer oluşturacak şekilde birleşen kıvrımlı dalları olan ahşap bir kapakla kapatılmıştır. (Fot.12) Kahverengiye boyanmış olan kapak kilitli tutulmaktadır.

2.7. Karloğlu Ali Bey Camii

Bulgaristan'daki en önemli Osmanlı şehirlerinden biri olan Filibe'nin (Plovdiv) 60 km kadar kuzeyinde yer alan Karlova (Karlovo), II. Bayezid döneminde (1481-1512) Karloğlu Ali Bey tarafından oluşturulmuş bir yerleşim yeridir. Şehre adını veren Ali Bey, Osmanlı hizmetine giren, İtalya'nın eski ve soylu ailelerinden Toccolari'a mensup olup Fatih Sultan Mehmed'in (1450-1481) şehzadesi Cem'in lalası görevine kadar yükselmiştir.³⁵

Kurşunlu Cami olarak da adlandırılan Karloğlu Ali Bey Camii, kare planlı tek kubbeli bir yapıdır. H. 890 / M. 1485 yılında inşa edilen yapı,

³³ Miyase Koyuncu Kaya ve Betül Tezcan, "19. Yüzyılda Varna Vakıfları: Savaşların Gölgesinde Hayırseverlik", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, (Edt) Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 685.

³⁴ Gülyüz, *a.g.t.*, s. 240.

³⁵ Machiel Kiel, "Karlova", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 2001, s. 508.

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

günümüze ulaşamayan bir hamam ve türbeden oluşan mütevazı boyutlu bir külliyeinin merkezini teşkil etmekteydi. Kesme taş ve tuğla ile almasıık duvar tekniğinde inşa edilen caminin kuzeybatı köşesine bitişik olan minare şerefe altına kadar; kuzey cephe önünde olması gereken üç birimli son cemaat yeri ise tamamen yıkılmıştır.³⁶ (Fot.13)

Kapalı tutulan caminin içi harap haldedir. Kible duvarının ortasındaki dairesel planlı, mukarnas kavsaralı mihrap hasar görmüş olup, yer yer renkli boyamalarla yapılan bezemelerin izleriyle tepeliği üzerindeki Allah ve Muhammed istifleri görülebilmektedir. Mihrabın batısında ahşap minberin iskeleti, doğusunda ise alt sıra penceresiyle aynı hizada 110x60cm ebatlarında, sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlenmiş bir hücre yer almaktadır. (Fot.14) Her camide rastlanmayan böyle bir unsurun varlığı bunun sakal-ı şerif dolabı³⁷ olarak düzenlenmiş olduğunu düşündürmektedir. Günümüzde boş olan niş, orijinal halinde süslü bir ahşap kapakla kapatılıyor olmalıdır.

1877-78 yılında bölgenin Rusların eline geçmesiyle kiliseye dönüştürülen Karlıoğlu Ali Bey Camii, daha sonra yeniden Müslümanlara verilmiştir. 1966-1967 tarihlerinde restore edilen yapı, bir süre sanat galerisi olarak kullanılsa da daha sonra boşaltılarak kaderine terk edilmiştir.³⁸

2.8. İbrahim Paşa Camii

Kuzeydoğu Bulgaristan'daki önemli Osmanlı şehirlerinden biri olan Hezargrad (Razgrad), Kanuni Sultan Süleyman devri (1520-1566) sadrazamlarından İbrahim Paşa (1523-1536) tarafından kurulmuştur.³⁹ İbrahim Paşa, doğum yerine istinaden "Pargalı", padişah tarafından iltifat görmesine binaen "Makbul" ve yine padişahın emriyle idam edilmesine bağlı olarak da "Maktul" sıfatlarıyla tarihe geçmiştir.

Balkanlar'daki en büyük Osmanlı eserlerinden biri olan İbrahim Paşa Camii, günümüzde mevcut olmayan medrese, mektep, kervansaray ve dükkânlardan meydana gelen bir külliyeinin merkezini oluşturmaktaydı.

³⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk IV (4.,5.,6. Kitap)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000, s. 45.

³⁷ Lubomir Mikov, "Arhitektorni Osobenostina Kurşunlu Djamiya i Yalı Djamiya v Karlovo", *Balgarski Folklor*, S. 2,Sofya 2006, s. 129.

³⁸ Kiel, *a.g.m.*, s. 508-509.

³⁹ Machiel Kiel, "Hezargrad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, 1998, s. 297.

Muntazam kesme taşlarla inşa edilen kare harim, kurşun kaplı bir kubbeyle örtülüdür. (Fot.15) Aşağıya doğru kademeli şekilde genişleyen bir düzenlemeye sahip camide, her kademe profilli bir silmeyle vurgulanmıştır. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan ince ve uzun minare zarif bir işçiliğe sahiptir. Caminin son cemaat yeri tamamen yıkılmıştır. İnşasının kesin başlama tarihi bilinmeyen caminin H. 1025 / M. 1616 yılında Mahmud Paşa tarafından tamamlandığı kitabesinden anlaşılmaktadır.

İbrahim Paşa Camii'nin harimi son derece zengin bir dekorasyona sahiptir. Kible duvarı ortasında yer alan mukarnas kavsaralı mihrap, renkli kalem işleriyle bezenmiştir. Mihrabın batısında artık sadece ahşap bir iskeletten ibaret olan minber; doğusunda ise dikdörtgen planlı bir hücre yer almaktadır. (Fot.16) Bezemeli ve kapaklı bu niş, sakal-ı şerif dolabı olmalıdır.⁴⁰ Zeminden 65cm yükseklikteki niş; 46cm genişliğinde, 87cm yüksekliğinde ve 55 cm derinliğindedir.⁴¹ Etrafı kalın bir bordürle çerçevelenen dolabın alınlık kısmı, iki yandan dilimli bir kemer oluşturacak şekilde dalgalanan kurdelelerle bağlanmış barok üslupta bir çiçek demetiyle bezenmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra tamamen kapatılan ve günümüze dek hizmete açılmayan İbrahim Paşa Camii, Bulgaristan Kültür Bakanlığı tarafından tarihi eser olarak tescil edilmişse de bakımsız bir halde kaderine terk edilmiştir.

Sonuç

Günümüzde ibadete açık olan Kozluca Amca Hasan Ağa Camii, Kırcaali Camii ve Rusçuk Said Paşa Camii'nde hali hazırda sakal-ı şerifler bulunmaktadır. Sakal-ı şerifler, Amca Hasan Ağa Camii'nde süslemeli ahşap sandık içerisinde minberin kürsüsünde, Kırcaali Camii'nde kible duvarında açılan dikdörtgen planlı, kapaklı bir nişte, Said Paşa Camii'nde ise kible duvarının güneybatı köşesinde yer alan özel dolapta korunmaktadır. Yanbolu Eski Camii'nde 1884'e kadar var olduğu bilinen sakal-ı şerifin ise ne şekilde muhafaza edildiği tespit edilememiştir.

⁴⁰ Mikov, *a.g.m.*, s. 130.

⁴¹ Kapalı tutulan camiye girilememiş, ölçüler L. Mikov'dan alınmıştır. Bkz. Lubomir Mikov, "Djamiyatana İbrahim Paşa i "İbrahim Paşa" Djaniya v Razgrad", *Osmanska Arhitektura i Izkustvo v Balgariya, İzbrani Studii*, T. 1, Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 2012, s. 57.

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

Günümüzde ibadete açık oldukları halde cemaat azlığına bağlı olarak ekseri Cuma namazı vakitleri dışında kilitli tutulan Balçık Turgut Reis Camii ve Varna Hayriye Camii'nde kible duvarının doğu kanadında, kürsü hizasında dikdörtgen planlı nişler bulunmaktadır. Ahşap kapaklarla kapatılan bu nişlerin konumları itibarıyla özel bir amaç için tasarlandıkları anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, günümüzde atıl halde kaderlerine terk edilmiş olan Karlova Karlıoğlu Ali Bey Camii ve Hazergrad İbrahim Paşa Camii'nin kible duvarında da bu nişlere yer verilmiştir. Bulgaristan'daki diğer camilerde tespit edilemeyen bu durum, bunların sakal-ı şerif muhafaza dolabı olarak tasarlandıklarını, bahsi geçen camilerin mevcudiyetlerinin bir yerinde sakal-ı şeriflere ev sahipliği yaptığını düşündürmektedir. Nitekim Osmanlı Devletinin güç kaybetmesine bağlı olarak XVIII. yüzyılda Bulgaristan'ın da dâhil olduğu Balkan coğrafyasında büyük çaplı nüfus hareketleri yaşanmış, bölge, XIX. yüzyıl boyunca uzun süren ve sık aralıklarla tekrarlanan Osmanlı-Rus savaşlarının ortasında kalmıştır. Rus işgali ve gayrimüslim unsurların çıkarttığı ayaklanmalarla birlikte yaşadıkları coğrafyada can ve mal güvenliği kalmayan Müslümanlar, kitleler halinde başka şehir ve bölgelere, bir kısmı da Anadolu'ya göç etmiştir. Bu durum, camileri içlerindeki değerli eşyalarla birlikte yağmalanmaya karşı daha da savunmasız bırakmıştır. İşgalcilerin verdiği tahribattan kurtarılmak istenen çok sayıda cami eşyası bu yer değiştirmeler sırasında zarar görmüş ya da yok olmuş, kurtarılabilenlerin ise ait oldukları yapı, cemaat ve bölgeyle bağları koparak zamanla tamamen unutulmuştur.

Osmanlıların Balkanlarda fethettiği en erken tarihli coğrafyalardan olan Bulgaristan, beş asırdan fazla Türk yurdu olarak kalmıştır. Bu topraklar, uzun tarihi süreçte Anadolu, Kafkaslar ve Balkanlar'ın değişik yerlerinden gelen insan guruplarıyla beslenmiş olsa da, Müslümanların sosyal ve dini hayatları İstanbul ve Anadolu'daki dindaşlarıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Hz. Peygamber'in mübarek sakal-ı şeriflerine duyulan saygı ve sevgi de bu benzerliklerin en başında gelmektedir. Geleneksel olarak Ramazan ayları başta olmak üzere mübarek gün ve gecelerde ziyarete açılan sakal-ı şerifler, beş asırdır sadece buldukları şehirlerdeki değil, Bulgaristan'ın her yerinden gelen Müslümanları bir araya toplamaktadır.

KAYNAKÇA

ABDÜLAZİZ Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz., Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk IV (4.,5.,6. Kitap)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.

_____, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, ty.

BOZKURT, Nebi, “Sakal-ı Şerif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009, s. 2-3.

DOĞRU, Halime, *XIII.-XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2000.

FERLİTAŞ, Meral Bayrak - ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Rusçuk'ta Osmanlı Vakıfları”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, (Edt.) Meral Bayrak FERLİTAŞ, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 169-226.

GÜLYÜZ, Bahriye Güray, *Bulgaristan'da Osmanlı Dini Mimarisi (Cami, Türbe, Tekke ve Zaviyeler)*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Zeki Sönmez, İstanbul 2016.

KAYA, Miyase Koyuncu ve TEZCAN, Betül, “19. Yüzyılda Varna Vakıfları: Savaşların Gölgesinde Hayırseverlik”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, (Edt.) Zafer GÖLEN ve Abidin TEMİZER, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 673-706.

KAZANCIGİL, Ratıp ve GÖKÇE, Nilüfer, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne 2005.

KİEL, Machiel, “Hezargrad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, 1998, s. 297-300.

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

_____, “Karlova”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, 2001, s. 508-509.

_____, “Ruşçuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008, s. 246-250.

_____, “Varna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, 2012, s. 524-527.

_____, “Yanbolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s. 312-315.

_____, “Balçık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/balcik>, (16.09.2018).

KOÇU, Reşad Ekrem, *Topkapu Sarayı*, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1960.

MİKOV, Lubomir, “Arhitektorni Osobenostina Kurşunlu Djamiya i Yalı Djamiya v Karlovo”, *Balgarski Folklor*, Sayı 2, Sofya, 2006 s. 125-131.

“Djamiyatana İbrahim Paşa i “İbrahim Paşa” Djaniya v Razgrad”, *Osmanska Arhitektura i İzkustvo v Balgariya, İzbrani Studii*, T. 1, Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 2012, s. 46-61.

“Osmanskim Pametnitsiva v Varnensko (Namazgah-Çeşmi i Djamiyata v Suvorovo”, *Osmanska Arhitektura i İzkustvo v Balgariya, İzbrani Studii*, T. 1, Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 2012, s. 91-117.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

POLAT, Mahir ve SEVİM, İrfan, “Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Sakal-ı Şerif Muhafazalarının Restorasyonu”, *Restorasyon Yıllığı*, Sayı: 1, İstanbul 2010, s. 123-128.

TAY, Lokman, “Kırşehir/Mucur Camileri”, *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Cilt 10, Sayı 20, Aralık 2017, s. 691-729.

BAHRİYE GÜRAY GÜLYÜZ

TOPCHIEV, Mehmed, *Mosques and Moslems in Bulgaria*, Sofia Press, Sofia, byy.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2012.

ÜNÜVAR, Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul 1964.

YILMAZ, Mehmet Emin, *Bulgaristan Hacıoğlu Pazarcığı'ndaki (Dobriç) Camiler ve Çeşmeler*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Can Mehmet Hersek, Ankara 2006.

<http://yambol-life.com/news.php?id=569>, (10.09.2018).

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

FOTOĞRAFLAR

Fot.1. Kozluca'da Amca Hasan Ağa Camii

Fot.2. Amca Hasan Ağa Camii harimi ve sakal-ı şerif muhafaza sandığı

BAHRİYE GÜRAY GÜLYÜZ

Fot.3. Kırcaali Camii

Fot.4. Kırcaali Camii hariminde sakal-ı şerif muhafaza dolabı

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

Fot.5. Rusçuk'ta Said Paşa Camii

Fot.6. Said Paşa Camii harimi güneybatı köşesinde sakalı şerif muhafaza dolabı
(M.Topchiev'den)

BAHRIYE GÜRAY GÜLYÜZ

Fot.7. Yanbolu Eski Camii

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

Fot.8. Balçık'ta Turgut Reis Camii

Fot.9. Turgut Reis Camii harimi ile kürsü hizasında muhafaza dolabı

Fot.10. Varna'da Hayriye Camii

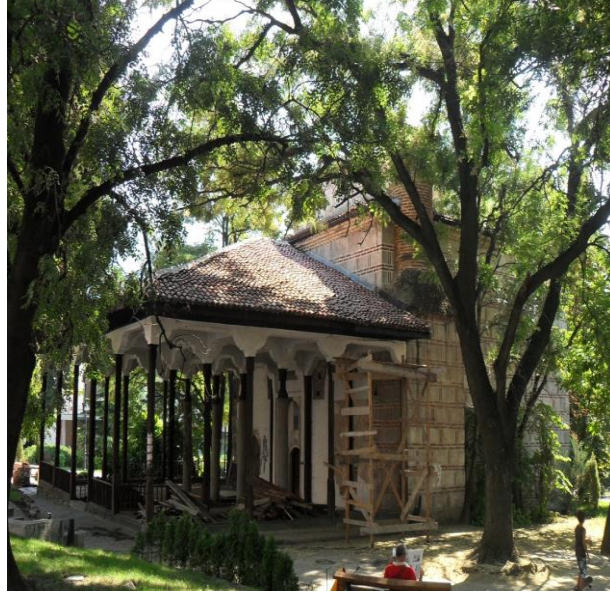

Fot.11. Hayriye Camii hariminde muhafaza dolabı

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

Fot.12. Hayriye Camii muhafaza dolabı kapağında detay

Fot.13. Karlova'da Karloğlu Ali Bey Camii

Fot.14. Karloğlu Ali Bey Camii kible duvarı ve boş muhafaza nişi

OSMANLI GELENEĞİNDE SAKAL-I ŞERİFİN YERİ VE BULGARİSTAN'DA SAKAL-I
ŞERİF MUHAFAZALI CAMİLER

Fot.15. Hezargrad'da İbrahim Paşa Camii

Fot.16. İbrahim Paşa Camii kible duvarında bezemeli sakal-ı şerif nişi